

Vita bussarna

Svenska Röda Korsets räddningsaktion till Tyskland under Andra världskriget

Research: Agneta Greayer, Sonja Sjöstrand **Redigering:** Martin Wikberg

Svenska Röda Korset Stockholm, jan 2000

VITA BUSSARNA

SVENSKA RÖDA KORSETS RÄDDNINGSAKTION I TYSKLAND UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET

Förord

Svenska Röda Korsets räddningsaktion med de Vita bussarna till Tyskland i andra världskrigets slutskede har genom åren skildrats i många böcker, uppsatser och skrifter. Motstridiga uppgifter har förekommit. Rollfördelningen mellan de olika aktörerna har ifrågasatts och debatterats. Uppgifterna om hur många som räddades med de Vita bussarna har varierat kraftigt. Det har heller inte klargjorts hur stor andel av dessa som var judar. Bland det allvarligaste har varit att räddningsaktionens syfte och Folke Bernadottes roll har ifrågasatts. Den senaste mediadebatten, initierad av radioproducenten och journalisten Bosse Lindquist, genom radioprogrammet "Ta judarna sist" i P1 våren 1998, ledde till att Röda Korset bjöd in historiker, arkivpersonal, representanter för media och andra sakkunniga till ett historiskt seminarium i maj 1998. Ett av resultaten blev att Röda Korset erbjöd utomstående forskare att fritt ta del av organisationens arkivmaterial och vi har också sedan dess själva fördjupat oss i detta, något som bland annat resulterat i detta material.

Då den 50-åriga sekretessen löstes för Utrikesdepartementets handlingar från räddningsaktionen 1995 blev stora mängder tidigare hemligstämplat material tillgängligt för forskning. Våren 1999 fann vi ytterligare hemligstämplat rödakorsmaterial i vårt arkiv. Vi återfann också Folke Bernadottes två saknade fickalmanackor från 1944 och 1945. Vi har nu gått igenom detta material och kommer att lägga det till de befintliga samlingarna på riksarkivet i Arninge och överlämna almanackorna till Folke Bernadottes familj.

Inledning

Mot slutet av andra världskriget, när Tyskland gick mot militärt och politiskt sammanbrott, genomfördes den stora svenskleda räddningsaktion som blivit känd under namnet "Vita bussarna". Den tillkom på regeringens uppdrag och genomfördes i Svenska Röda Korsets namn, under ledning av dess vice ordförande Folke Bernadotte.

Under några dramatiska veckor, från mitten av mars till början av maj 1945, räddades drygt 15 000 fångar ur tyska koncentrationsläger. Bland dem fanns nästan 8 000 norrmän och danskar. Utöver skandinaverna befriades medborgare från ett tjugotal länder, främst Frankrike och Polen. Hur många av dem som var judar har aldrig gått att säkert fastställa. Ett av skälen är att Sverige inte registrerade trosbekännelse när fångarna togs emot.

*Folke Bernadotte - vice ordförande
i Svenska Röda Korset*

Redan före kriget var skillnaden i tyskarnas behandling av civila respektive militära fångar tydlig. Krigsfångarna var skyddade av den tredje Genèvekonventionen, som tyskarna respekterade. Vad gällde behandlingen av civila, politiska fångar existerade ingen konvention. Vid andra världskrigets slut framstod denna brist som bara alltför tydlig. Arbetet med att instifta en fjärde konvention till skydd för civila i krig påbörjades snabbt, på initiativ av Folke Bernadotte. Under den XVII:e Internationella Rödakorskonferensen som hölls i Stockholm 1948 förhandlade man således om instiftandet av en fjärde konvention, men också uppdaterandet av redan existerande konventioner. Förhandlingarna var framgångsrika och året efter ratificerades de nya konventionerna i Genève, något som Folke Bernadotte aldrig fick uppleva. Han blev mördad under ett FN-uppdrag i den nybildade staten Israel den 17 september 1948.

Bakgrund

1933 blev Adolf Hitler som ledare för det nationalsocialistiska partiet vald till förbundskansler i Tyskland. Folket, som led av depressionen välkomnade maktskiftet, vilket ingav hopp om ett nytt starkt Tyskland. Den nya regimens inställning till oliktankare blev dock snart tydlig. Redan innan andra världskriget bröt ut anklagades nazisterna för inskränkningar i medborgarnas fri- och rättigheter samt för att spärra in människor i koncentrationsläger på politiska grunder. Detta ledde till reaktioner och protester från svenskt håll. Inte minst Svenska Röda Korset agerade med vädjanden och démarcher genom sin ordförande, prins Carl. I april 1933 skrev han till den tyske rikspresidenten Hindenburg i protest mot nazisternas inskränkningar av judarnas fri- och rättigheter. Under hösten 1933 och vintern 1934 skrev prins Carl flera brev till Tyska Röda Korsets ordförande och bad honom undersöka nazistregimens påstådda grymheter gentemot personer misstänkta eller fängslade för sina politiska åsikters skull. Svenska Röda Korset erbjöd sig att som oberoende part besöka ett av lägren för att på så vis hjälpa Tyskland att rentvå sig från dessa anklagelser. Tyska Röda Korset svarade, den 31 januari 1934, att de själva hade tillträde till koncentrationslägren. Lägerfrågan var, menade man, enbart en inre tysk angelägenhet för vilken den nationella rödakorsföreningen ensam var ansvarig. Svenska Röda Korsets önskemål skulle betraktas som misstro gentemot Tyska Röda Korsets verksamhet. Den tyska regeringen motsatte sig all internationell kontroll av koncentrationslägren.

Svenska Röda Korset informerade även Internationella Rödakorskommittén om brevet till tyskarna. ICRC välkomnade Sveriges initiativ. De hade själva kontaktat Tyska Röda Korset och vädjat till dem att ta sig an de politiska fångarnas öde från humanitär synvinkel.

Svensk presspolitik

Den politiska oron var stor i Europa mot slutet av trettioalet. Tyskland påbörjade 1938 sin expansionspolitik genom att annektera Österrike och de sudet-tyska områdena i Tjeckoslovakien. Kriget låg i luften och den svenska regering-

en varnade landets nyhetsredaktioner för att publicera reportage som kunde utgöra en risk för Sveriges förmåga att vidmakthålla sin neutralitet och säkerhet. Regeringen förbehöll sig rätten att dra in tidningar som intog en antitysk hållning. Man behövde dock sällan nyttja denna makt utan förlitade sig till "informella" påtryckningar och redaktörernas "goda omdöme". För att kontrollera den information den svenska pressen mottog inrättades 1940 Informationsstyrelsen. Denna form av "informell censur" visade sig vara mycket effektiv och de flesta journalister respekterade regeringens krav. Undantag fanns dock. Den mest betydande antinazistiske publicisten var Torgny Segerstedt på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, som man befarade skulle kunna dra in Sverige i kriget genom sina kampanjer.

*Inrikesminister och SS-chef,
Heinrich Himmler*

Den svenska pressens återhållsamhet kom att spela en betydande roll i förarbetet till Röda Korsets räddningsaktion i krigets slutskede. Ett av inrikesministern och SS-chefen Heinrich Himmlers krav under förhandlingarna med Folke Bernadotte var total presstystnad. Han fruktade att Hitler, om han fick kännedom om eftergifterna omedelbart skulle stoppa frigivningarna. Hitler hade nämligen stoppat ett försök av schweiziska staten att få ut människor ur lägren sedan ett tidigare lyckat försök uppmärksammats i pressen. Bernadotte kunde utan större svårighet gå med på Himmlers krav. Den svenska pressen iakttog som bekant redan tystnad.

Sveriges efterkrigsstrategi

Sommaren 1942 började den tyska krigslyckan vända. Det stod alltmer klart att de allierade var starkare och efter segrarna vid Stalingrad och El Alamein var det uppenbart att nazisterna skulle förlora. Den svenska regeringen insåg i slutet av 1942 och början av 1943 behovet av att börja planera för Sveriges efterkrigsstrategi. Utrikespolitiken inriktades på att skapa en motvikt till de

traditionellt vänskapliga svensk-tyska relationerna och i stället skapa fastare band med västmakterna och Sovjet.

Samtidigt hade tyskarna trappat upp judeförföljelsen och börjat tillämpa den så kallade "slutgiltiga lösningen". Hitler lät upprätta förintelseläger till vilka judar och andra "hot mot den ariska rasen" transporterades för att avrättas. I Norge började man deportera judar och motståndsmän till olika läger i Tyskland och Polen. Svenska UD varnade Tyskland för att relationerna mellan länderna skulle påverkas om detta fortsatte. Varningen hade ingen omedelbar effekt och hälften av de norska judarna fördes till Polen. Sverige erbjöd sig då att ta emot de kvarvarande judarna, cirka 700, och internera dem i Sverige. Tyskarna avslog även detta erbjudande. Sverige lät då norrmännen passera gränsen in i landet där de sedan gavs en fristad. I augusti 1943 proklamerade nazisterna undantagstillstånd i Danmark och meddelade att man tänkte börja tillämpa den "slutgiltiga lösningen" även där. Sverige öppnade då sina gränser för de danska judarna, liksom man tidigare gjort för norrmännen. Nittiofem procent av dem, cirka 7300 judar, samt en mängd motståndsmän lyckades fly till Sverige.

Förändringen i den svenska utrikespolitiken var nu uppenbar. Förhållandet till de skandinaviska grannländerna förbättrades avsevärt och Sverige blev en tillflyktsort för danska motståndsmän. Som ett tecken på beredvilligheten att hjälpa Norge ackrediterades den norske ministern Niels Christian Ditleff i Stockholm den 15 december 1943. Ditleff skulle senare komma att bli en av nyckelpersonerna i räddningsaktionen med de Vita bussarna.

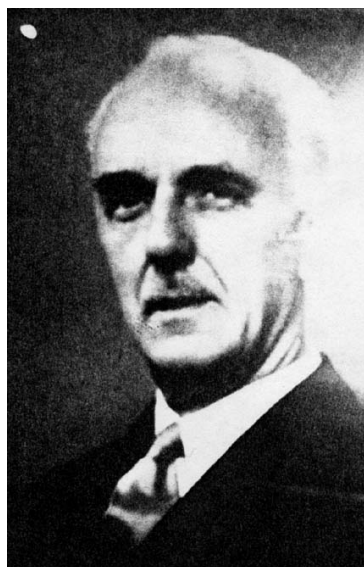
Räddningsaktionen tar form

1944 verkade kriget gå mot sitt slut och oron var stor för vad som då skulle hända med de i tyska läger internerade skandinaverna. Ett kaotiskt krigsslut var potentiellt mycket farligt för fångarna. Det fanns planer på att spränga läger i luften likaväl som planer på massavrättningar innan fronten nådde fram. Diskussioner om en räddningsexpedition hade sedan en tid tillbaka förts i både Sverige och Danmark men inga konkreta planer hade ännu dragits upp. Det danska utrikesministeriet hade tidigt uppnått vissa avtal med tyskarna

och fick tillstånd att hemföra mindre transporter med fångar samt att leverera matpaket. Under sommaren började man från Sveriges håll att kartlägga de skandinaviska internernas placering och antal. Till stor hjälp under detta arbete var den norske professorn Didrik Arup Seip. Han hade tidigare suttit i koncentrationsläger men frigivits vid årsskiftet 1942-43. Sedan tyskarna hösten 1943 förbjudit Svenska Röda Korsets sändningar av mat och läkemedel till koncentrationslägren hade han funnit andra vägar att förmedla förnödenheter till de norska fångarna. Mat och läkemedel sändes via UD till den svenska beskickningen i Berlin, som i sin tur förmedlade hjälpen till Seip och hans medarbetare för vidarebefordran till fångarna. Denna verksamhet gav Seip möjlighet att ta reda på de internerade skandinavernas namn, antal och placering. I slutet på augusti 1944 fick UD en översiktlig lista på ca 6 000 fångar som man vidarebefordrade till minister Ditleff. Ditleffs kontakter med den danske konteramiralen Carl Hammerich och hans norskfödda hustru Borghild, vilka också arbetade för de skandinaviska fångarna, hade lett till att de tidiga planerna på att rädda norska fångar kommit att utvidgas till en räddningsaktion som omfattade också danska fångar.

Den sjunde september överlämnade Sveriges ambassadör i Berlin, Arvid Richert, en vädjan till den tyska regeringen om att de internerade norrmännen, i första hand studenterna, skulle frigges eller utlämnas till Sverige.

Tyskarna svarade inte men tjugo dagar senare upphörde deportationerna av norrmän. Den andra november beslutade Hitler att sjuka norska interner skulle få sändas hem, vilket innebar att cirka 130 norrmän fick återvända till Norge. Förutsättningen för de tyska medgivandena var presstystnad och tyskarna lät förstå, att under förutsättning att ingen publicitet gavs, skulle alla de norska studenterna så småningom sändas hem. De tyska eftergifterna ingav hopp om att det kanske skulle kunna vara möjligt att före krigets slut få tillstånd att föra ut samtliga skandinaver ur Tyskland. Mot denna bakgrund lade den norske ministern Ditleff, den 30 november, fram ett förslag till UD om att sända en svensk rödakorsdelegation till Tyskland.

Niels Christian Ditleff

Ditleffs förslag föll, efter en tids fördröjning och påstötningar från Ditleff, i god jord och han fick den svenske utrikesministern Christian Günthers fulla stöd. Planer drogs nu upp för en räddningsexpedition. Den skulle utföras i Röda Korsets regi under ledning av Folke Bernadotte. Syftet var att rädda skandinaver, oavsett religiös tillhörighet, och helst föra dem till Sverige före krigsslutet.

Bernadottes förhandlingar

En nyckelperson till räddningsaktionen var inrikesministern och SS-chefen Heinrich Himmler, den ende med intresse och makt nog att kringgå Hitler. Han hade sommaren 1944 insett att Hitler inte skulle kunna vinna kriget och sökte därför sluta en separatfred med västmakterna. De allierade visade inget intresse för hans fredstrevanden, så för att visa god vilja släppte Himmler de fem så kallade Warszawasvenskarna. De var affärsmän som 1943 dömts för spioneri. Bakom frigivningarna låg Felix Kersten, Himmlers personliga massör, som sedan en tid var bosatt i Sverige. Efter kontakt med UD gick han med på att förhandla med Himmler angående frigivning av svenskarna.

Den tionde februari 1945 fick den svenske ambassadören i Berlin, Arvid Richert, i uppdrag att överlämna ett erbjudande om att Sverige var berett att

*Folke Bernadotte (vice ordförande SRK) ,
prins Carl (Ordförande SRK). S Rydman
(Generalsekreterare SRK)*

ta emot samtliga judar som satt i tyska koncentrationsläger med tillägget, "framför allt dem som satt i Theresienstadt och Bergen-Belsen".

Förhoppningarna om ett positivt svar på démarchen var emellertid inte stora. Samma dag beslutade UD att skicka Bernadotte till Berlin för att förhandla om frigivning av de

internerade skandinaverna. Felix Kersten, som dittills inte varit inblandad i räddningsaktionen, blev nu ombedd av utrikesminister Günther att ringa Himmler för att bereda väg för Bernadotte.

Efter en formell instruktion från Röda Korsets ordförande, Prins Carl, flög Bernadotte den 16 februari till Berlin för att inleda förhandlingarna. Inledningsvis sammanträffade Bernadotte med den tyske utrikesministern Joachim von Ribbentrop, chefen för säkerhetstjänsten Ernst Kaltenbrunner och Himmlers adjutant Walter Schellenberg.

*Oberguppenführer Ernst
Kaltenbrunner*

*Brigadeführer Walter
Schellenberg*

Den 19 februari inledde han förhandlingarna med Heinrich Himmler själv. Svenske utrikesministerns direktiv till Bernadotte inför dessa förhandlingar var att "söka utverka i Tyskland internerade norrmäns och danskars sändande till Sverige eller Danmark". Mer preciserade än så var inte anvisningarna. Günther gav Bernadotte mer eller mindre fria händer att söka uppnå så konkreta och omfattande medgivanden som möjligt. Förhandlingarna omfattade alla i Tyskland internerade norska och danska medborgare, följaktligen även dem av judisk börd.

Himmler vägrade gå med på att de internerade skandinaverna skulle få förflyttas ut ur Tyskland. Däremot godkände han en rödakorsexpedition för att samla alla de skandinaviska fångarna i Neuengammeläget, nära gränsen till Danmark. Han gick också med på att låta äldre, sjuka och mödrar, sedan de samlats i läget, tas ut för vidaretransport från Tyskland. Han medgav också att svenskfödda tyskor med barn skulle få resa till Sverige. Himmler insisterade på att alla överenskommelser skulle undanhållas offentligheten.

"Svenska regeringens framgång med att skapa minsta möjliga publicitet kring expeditionen bidrog i hög grad till Himmlers villighet att göra medgivanden

längre fram” (Steven Koblik, ”Om vi teg skulle stenarna ropa”, sid 131).

Transporterna skulle skötas av Svenska Röda Korset, som även skulle bistå de skandinaviska fångarna i Neuengammeläget. Tyskarna kunde själva inte utföra transporterna.

Koncentrationsläget Neuengamme

Resultaten av Bernadottes förhandlingar var bättre än någon vågat hoppas på. Det verkade som om räddningsaktionen nu faktiskt skulle bli verklighet. Inga detaljer kring transporterna hade utarbetats vid förhandlingarna, så när räddningsexpeditionen inleddes i mars fick den anpassas till händelseutvecklingen, till krigsläget.

”Då beslut väl fattats om Rödakorsexpeditionen till Tyskland berodde dess framgång på Bernadottes och hans personals duglighet och den viktiga hjälp Bernadotte fick från Kersten i förhandlingarna med Himmler. Beslut fattades ofta ”på stående fot”, och Kersten och Bernadotte fick försöka försäkra sig om att det inte kom några kontraorder från Himmler och hans adjutanter. Schellenberg var ett handfast stöd åt båda under de två följande månaderna” (Koblik, ”Om...”. s 132.)

Vid sin återkomst till Stockholm fick Bernadotte ett brev från Gillel Storch, ledare för den svenska grenen av den judiska världskongressen, WJC. Storch bad Bernadotte utvidga räddningsaktionen till att omfatta även icke skandinaviska judar. Bernadotte var positiv till idén men regeringen var vid detta tillfälle inte intresserad av att försöka utöka aktionen. Storch vände sig då till Felix Kersten som lovade försöka få Himmler att gå med på ett program för hjälp till judar. Det innefattade bland annat att skicka mat och medicin till lägren, att samla alla judar i ett fåtal läger samt att försöka få fem- till tiotusen judar utlämnade till Sverige eller Schweiz. När Kersten reste till Berlin den tredje mars hade han, utöver Storchs uppdrag, också blivit anmodad av utrikesminister Günther att hjälpa Bernadotte i hans vidare förhandlingar.

I början på mars informerade UD den brittiske ambassadören om den planera-

de rödakorsexpeditionen. De områden Röda Korset skulle arbeta i var utsatta för intensiva allierade luftattacker. UD bad om förslag på hur man skulle kunna utföra uppdraget under så säkra förhållanden som möjligt. Britterna godkände expeditionen men framhöll att de inte kunde ge några garantier för säkerheten. De föreslog att bussarna skulle målas vita, så att de lättare kunde identifieras. Samma framställan gick också till USA men svaret, som var positivt, dröjde till mitten på april när räddningsaktionen redan var igång.

För att försäkra sig om att rådande avtal gällde samt för att lösa återstående problem gav sig Bernadotte den sjätte mars åter till Tyskland. Han sammanträffade där med Kaltenbrunner och Schellenberg. Bernadotte lyckades nu förhandla fram ytterligare tyska medgivanden. Förutom att försöka göra allt för att aktionen skulle kunna genomföras antydde tyskarna att de internerade i Neuengamme i en andra fas skulle få överföras till Sverige. De medgav också att samtliga i tyska läger befintliga skandinaviska judar skulle få transporteras till Neuengamme. Allt var nu klart för avfärd.

Räddningsaktionen påbörjas.

Den svenska räddningsaktionen skulle genomföras i Svenska Röda Korsets namn och regi, så mycket var klart. Problem kvarstod dock. Röda Korset hade varken tillräckliga resurser eller personal för en operation av detta slag. Det behövdes en organisation som kunde fungera i ett krigförande land, vilket krävde specialkunskaper. Problemet löstes genom att försvarsmakten ställde personal och materiel till förfogande. Efter regeringsbeslut fick chefen för armén, generallöjtnant Douglas, i uppgift att organisera ett detachment. Manskapet togs ut på frivillig väg bland anställda och värnpliktiga. Då det inte var möjligt för svensk trupp att agera i krigförande land skulle militärpersonalen vara tjänstledig under den tid som krävdes. I detachmentet skulle de officiellt ingå som frivilligpersonal från Svenska Röda Korset.

Samling skedde i Hässleholm den åttonde mars. Detachmentet bestod av tre sjuktransportplutoner med vardera tolv bussar, en transportpluton med tolv lastbilar, en intendenturpluton samt tross med kock, verkstads- och sjukvårdsutrustning. Totalt ingick 75 fordon, varav 36 bussar, med en personalstyrka

på 250 man vilket var det antal som tyskarna medgav. Detachementets totala transportkapacitet var i en omgång cirka 1 000 personer. Vid kortare transporter kunde även lastbilarna användas vilket, medgav transport av cirka 1 200 personer.

Till chef för operationen utsågs överste Gottfrid Björck och med detachementet följde en rödakorsdelegation om ett tjugotal personer, läkare och sjuksköterskor, under ledning av rödakorsläkaren G A Rundberg.

Färden från Hässleholm skedde i två transportenheter eftersom alla fordon inte fick plats på färjan till Köpenhamn. Första enheten avgick den nionde mars och den andra den tionde. Före avfärd kom order från UD om att bilarna skulle målas vita. Hela natten pågick arbetet med att måla bussarna. En av transportenheterna var redan lastad på Köpenhamnsfärjan och hela Malmös målarkår kallades in för att få bilarna målade. Arbetet avslutades på överfärden till Danmark.

Överste Gottfrid Björck

Den 12-13 mars 1945 anlände den svenska hjälpexpeditionen till operationsbasen i Friedrichsruh nära Hamburg. Det läger där alla skandinaver skulle samlas, Neuengamme, låg endast ett par mil därifrån, nära den danska gränsen. Planer för hur transporterna skulle genomföras började nu dras upp. Plutonen ledd av major Sven Frykman fick i uppgift att hämta alla danskar och norrmän i lägret Sachsenhausen, norr om Berlin. Resten av detachementet skulle förbereda sig några dagar för att sedan göra en lång resa till Sydtyskland och Österrike.

Den 15 mars avgick den första resan till Sachsenhausen. Hämtningarna var inte helt problemfria. Bland annat krävde man att de svenska bussarna skulle köras av tyska chaufförer den sista biten in i lägret, annars skulle fångarna tvingas gå två kilometer till bussarna utanför lägret. Långa förhandlingar ledde

*Motorcyklister i
Rödakorsdetachmentet*

till att bussarna fick köras in en åt gången med en svensk chaufför och en tysk vakt. Bussarna eskorterades alltid av Gestapomän som såg till att detachmentet följde de föreskrifter tyskarna satt som villkor för transporterna. De följande tio dagarna gjordes totalt sju resor till Sachsenhausen. Man lämnade Friedrichsruh klockan fem på eftermiddagen och anlände till lägret klockan ett på natten. Den tidsramen var den säkraste för att undvika flyganfallen mot Berlin. Under tiden mellan den 16 och 30 mars hämtades 2 161 fångar från Sachsenhausen.

Den 19 mars avgick två kolonner till Sydtyskland med sammanlagt 24 bussar och 134 man. Målet var lägren Dachau, Mauthausen och Natzweiler.

Kolonnerna delades upp i tre delar. Den största gick till Dachau, medan de två mindre gick till Mauthausen och Schömburg. Fem dagar senare återkom bussarna till Neuengamme med 313 danskar och 143 norrmän från Dachau, två danskar och 68 norrmän från Mauthausen samt 33 norrmän från Natzweiler. Man tvingades emellertid lämna kvar 67 fångar som led av smittsamma sjukdomar.

I Neuengammelägret hade man nu samlat cirka 3 000 skandinaver och lägret kunde inte ta emot fler fångar. Det ansågs därför nödvändigt att några tusen fångar flyttades till andra läger. Tyskarna själva kunde inte ordna detta och krävde att detachmentet skulle sköta transporterna. Överste Björck var ytterst ovillig att gå med på det, men med tanke på hur tyskarna brukade transportera sina fångar ansåg man att de skulle få det drägligare på detachmentets bussar. Den 27 och 28 mars fördes fångarna till Walderstädte i Hannover. I gengäld fick man

Delar av det svenska Rödakorsdetachmentet

med sig 72 danskar tillbaka från ett utekommando i Hannover-Stöcken. Transporterna blev en chock för svenskarna. Eftersom den tyska raspolitiken såg danskar och norrmän som "rena arier" hade de haft en mer gynnad situation än fångar av annan nationalitet. Matpaketen de fått genom Röda Korset hade också gjort att flertalet av skandinaverna var i relativt god kondition. Fångarna som transporterades från Neuengamme var fransmän, belgare, holländare, polacker och ryssar. De var extremt utmärglade och många led av

En mycket utmärglad fånge

dysenteri. Gestapomännen som följde med transporten uppträdde mycket brutalt mot fångarna och svenskarna hade nu svårt att dölja sitt förakt och sin avsky för tyskarna. Fångarna fördes bland annat till Braunschweig, Waldenstädt och Warnstedt. Vad som sedan hände med dem är oklart.

Den 30 mars avgick återigen ett antal kolonner för att hämta danska poliser internerade i olika läger i Sydtyskland. Man fick dock även med sig många andra fångar hem, bland dem ett antal norrmän. När alla kolonnerna återvänt till Neuengamme hade de hämtat sammanlagt 1 251 fångar.

Fortfarande återstod vid månadsskiftet mars-april att hämta ett antal danska poliser, de skandinaviska judarna samt ytterligare ett antal fångar.

Cirka 1 700 skandinaviska fångar fanns i Neuengamme när aktionen inleddes och ytterligare 600 hade tyskarna transporterat dit. Fram till den totala evakueringen av Neuengammeläget hade svenska detachementet transporterat dit cirka 5 000 fångar (inkl de fångar som redovisas i ett senare kapitel i denna rapport, nämligen tukthusfångarna, skandinaviska kvinnor från Ravensbrück m f l)

Manliga fångar i läger

Nya förhandlingar, aktionen utökas

Transporterna av de skandinaviska fångarna till Neuengamme betraktades i Stockholm som ett delmål. Man strävade fortfarande efter att få föra över danskarna och norrmännen till Sverige, något som Himmler dittills vägrat gå med på.

Den 26 mars sammanträdde Bernadotte med kabinettsekreterare Boheman och utrikesrådet von Post vid UD. De kom överens om att försöka utvidga räddningsaktionen avsevärt. Det primära målet var att få Himmlers tillåtelse att överföra alla skandinaver internerade i Neuengamme till Sverige. Sekundärt skulle man försöka utvidga aktionen till att omfatta även andra nationaliteter än norrmän och danskar.

Den andra april reste Bernadotte återigen till Tyskland för nya förhandlingar. Möjligheterna att utvidga räddningsaktionen kom alltmer att hänga samman med Himmlers vilja och strävan att sluta separatfred med västmakterna. Vid överläggningarna den andra april var han mest angelägen att diskutera frågan om separatfred och ville att Bernadotte skulle tjänstgöra som mellanhand. Han avslog Bernadottes begäran om att de internerade skandinaverna skulle få transporteras till läger i Sverige. Däremot gick han med på att alla norska och danska kvinnor, samtliga sjuka skandinaver, samt ett antal norska studenter i Neuengammelägre skulle få sändas till Sverige. Vidare gick han med på att låta samtliga danska poliser överföras från Neuengamme till Danmark, där de efter en kort internering kunde frigges. Några fransmän och norrmän, bland andra professor Seip, fick också utresetillstånd. Himmler vägrade dock att ge tillstånd till transport av de i Ravensbrück internerade fransyskorna till Neuengamme, men gav några dagar senare tillstånd till att sända 15 000 gåvopaket till dem. Trots att Himmler inte gick med på Bernadottes begäran om att de danska och norska internerade i Neuengamme skulle få föras över till Sverige fortsatte svenska Berlinbeskickningen påtryckningarna, bland annat via Schellenberg, för att nå ett medgivande till detta.

Hjälp från Danmark

Enligt planerna återvände en del av det svenska detachementet till Sverige i början på april. Kvarvarande personal och fordon, 130 man i två plutoner om tolv bussar vardera, omgrupperades under ledning av major Sven Frykman, som nu avlöste överste Gottfrid Björck. I och med att även de danska poliserna hämtats var de flesta av detachementets ursprungliga uppgifter lösta.

Expeditionen hade nu pågått en månad och en stor del av manskapet var

Danska bilar kommer till Padborg

tvungna att återvända till sina ordinarie befattningar.

För att kunna genomföra den utökning av expeditionen som planerats behövdes mer resurser. På ett tidigare stadium hade både Norge och Danmark erbjudit sig att hjälpa till, Norge med ett tiotal bussar och Danmark ett sextiotal, men enligt regeringen borde hela aktionen vara svensk och gå i Svenska Röda

Korsets regi. Bernadotte mottog nu tacksamt erbjudandet om förstärkning från Danmark. De danska bilarna med personal, vilka ställdes till förfogande av det danska socialministeriet, skulle lyda under det svenska detachementet.

Den första till tredje april anlände det första danska tillskottet; två kolonner med 33 bussar, 15 ambulanser, sex lastbilar och sju personbilar. Vid

Neuengamme lägrets evakuering tillkom ytterligare ett 90-tal bussar, åtta till tio ambulanser, tio lastbilar, fem personbilar samt fem motorcyklar (se vidare under rubriken De skandinaviska fångarna evakueras från Neuengamme). Den danska förstärkningen uppgick totalt till 450 personer, varav tio var läkare och 16 sjuksköterskor. Ansvarsfördelningen var klar. De svenska kolonnerna skötte främst

Personal i Friedrichsruh: Dr Volkert, Dr Andersen, Dr Holm, Prof Rundberg m fl

transporterna mellan tyska läger och Neuengamme, medan utspisning, karantän samt transporter till Sverige och Danmark vilade på danskarna. Deras första uppgift var att transportera poliserna från Neuengamme till Danmark. Mellan den tredje och tionde april flyttade de 1 717 personer till Fröslövläget i södra Danmark.

De första lägerfångarna anländer till Sverige

Bernadottes positiva resultat vid förhandlingarna den andra april ledde genast till praktisk handling. De skandinaviska kvinnorna och de sjuka började omgående transporteras till Sverige. Man sökte så långt möjligt undvika publicitet om de nyanlända, vilket var Himmlers krav för att inte Hitler skulle sätta stopp för räddningsaktionen. Den svenska pressens självcensur och återhållsamhet bidrog återigen till att aktionen senare kunde utvidgas.

Den åttonde april hämtades cirka 100 skandinaviska kvinnor från Ravensbrück för vidarebefodran till Sverige via Neuengamme. En mindre kolonn ledd av löjtnant Hallström och läkaren Carl Krebs hade under tiden besökt Bergen-Belsen och återvände samma dag med en dansk och tio norrmän.

Den nionde april började man föra över den första kontingenten sjuka från Neuengamme. Totalt flyttades 818 sjuka till Danmark. På morgonen samma dag avgick 12 bussar för att hämta cirka 200 tukthusfångar från ett tjugotal olika platser i området Leipzig-Halle och Torgau. Den 11 april återvände kolonnen med 27 danskar, 153 norrmän och 11 svenskar. Mellan den 13 och 14 april anlände ytterligare ett antal kolonner till Neuengamme med sammanlagt 326 norrmän och 201 danskar.

De två återstående problemen när det gällde de skandinaviska fångarna, hämtningen i Theresienstadt av de skandinaviska judarna och överföringen av samtliga skandinaviska fångar från Neuengamme till Sverige, började från mitten av april att närma sig sin lösning.

De skandinaviska judarna i Theresienstadt hämtas

Den 12 april avgick 35 bussar från Friedrichsruh för att hämta de skandinaviska judarna i Theresienstadt, nordväst om Prag. Chef för operationen blev kapten Harald Folke. På vägen till Theresienstadt tog kolonnen med sig 400 fransmän som tyskarna hade släppt från Neuengamme. Fransmännen skulle lämnas i Flossenburg men när de kom fram visade sig lägret vara i upplösning. Man beslöt därför att ta med sig fransmännen till Theresienstadt, där de senare hämtades och fördes till Schweiz.

Den danske läkaren Johannes Holm och Obersturmbahnführer dr Rennau lade ner stort arbete på att få till stånd transporterna till Theresienstadt. Dr Rennau förklarade att även om Himmler hade gett tillstånd till hämtning av de danska judarna, så fanns det ett stort motstånd hos de underordnade instanserna. Chefen för säkerhetstjänsten, Kaltenbrunner, var starkt emot transporterna och ville knappast tillåta hämtningen av de skandinaviska judarna. Till slut fick man dock tillstånd att föra ut dem. Kolonnen med sina 423 passagerare nådde Lübeck den 16 april. Därifrån fördes de vidare till Malmö, dit de anlände två dagar senare. I själva verket handlade det enbart om danska judar. De norska judarna hade så gott som omedelbart efter deporteringen avrättats eller avlidit på annat sätt. Endast ett litet fåtal överlevde.

De skandinaviska fångarna i Neuengamme evakueras

Danska bussar på väg

Den 19 april anlände Bernadotte till Friedrichsruh där stämningen var tämligen dyster. Det hade kommit ett meddelande om att alla transporter skulle stoppas och den tyska förbindelseofficieren trodde inte att transporterna skulle kunna fortsätta. Men senare samma dag kom plötsligt en

order från Himmlers högkvarter om att alla skandinaver i Neuengamme skulle transporteras till Danmark. Vidare transport till Sverige medgavs dock inte. Det var endast om krigshändelserna spred sig till Danmark som fångarna fick transporteras vidare.

Röda Korset hade endast en dag på sig att klara av transporten av de cirka 4 200 fångarna. Man tog därför kontakt med Jyllandskorpset som egentligen skulle träda i kraft först efter kriget. I Padborg samlades nu 94 bussar, åtta till tio ambulanser, tio lastbilar, fem personbilar och fem motorcyklar formerade i sex kolonner. Bussarna målades vita samt försågs med röda kors och danska flaggor. Med förenade krafter lyckades svenskar och danskar transportera skandinaverna från Neuengamme till Danmark inom utsatt tid. De sista bussarna avgick med bara ungefär 30 minuter till godo innan tidsfristen gick ut.

Nya förhandlingar

Den 21 april träffade Bernadotte återigen Himmler för att försöka förhandla fram fler eftergifter. Tidigare samma dag hade Felix Kersten sammanträffat med Himmler i samma ärende. Han hade efter långa förhandlingar blivit lovad frigivning av 1 000 judiska kvinnor från Ravensbrück. Bernadotte fick i sina förhandlingar med Himmler tillstånd att transportera bort alla kvinnor från Ravensbrück.

”Omedelbart före Bernadottes nu relaterade sammanträffande med Himmler hade Kersten i sällskap med Norbert Masur, medlem av World Jewish Congress svenska sektion, den 21 april för sista gången sammanträffat med SS-chefen. Kersten lyckades härvid utverka Himmlers samtycke till flera svenska önskemål, som han på utrikesdepartementets anhållan anförde, såsom t ex frigivning av ett flertal namngivna fångar i koncentrationsläger i Tyskland och Norge. Kerstens strävan att utverka internerade judars frigivning hade däremot mindre framgång. Enligt Masurs samtida uppgifter frigav Himmler efter långa och hårda förhandlingar 1000, enligt Kerstens ca 1000, judiska kvinnor i Ravensbrück. Bernadotte fick, som ovan nämnts, senare samma dag (den 21 april) på sin framställning hos Himmler loss alla kvinnor från Ravensbrück.”(UD:s vitbok ”1945 års svenska hjälpexpedition till Tyskland”, sid 29)

Två dagar senare, natten mellan den 23 och 24 april, sammanträffade Bernadotte för sista gången med Himmler i Lübeck. Läget på den tyska fronten var nu kritiskt. De allierade bröt igenom i väster och Sovjet tryckte på från öster. Himmler började bli desperat i sina försök att förhandla med västmakterna. Han gav nu Bernadotte tillstånd att utan begränsning transportera bort vem han ville. I gengäld skulle Bernadotte förmedla ett budskap till svenska regeringen för vidarebefordran till general Eisenhower. Det var en begäran om ett sammanträffande för att diskutera en kapitulation på hela västfronten.

Transporter från Ravensbrück

Så fort Rödakorsdetachementet i Friedrichsruh fick besked om resultatet av förhandlingarna med Himmler påbörjades förberedelserna för att hämta kvinnorna i Ravensbrück.

Holländskor från Ravensbrück i Padborg

Den 22 april avgick en kolonn om 15 danska ambulanser under ledning av doktor Arnoldsson. De skulle i första hand hämta kvinnor som var svårt sjuka. Uppgifterna går isär något, men man fick med sig mellan 100 och 200 kvinnor tillbaka.

En andra kolonn ledd av kapten Harald Folke och löjtnant Åke Svensson gav sig av dagen efter. Väl framme i Ravensbrück hämtade den 25 fordon starka kolonnen 786 kvinnor. Av dem var 650 fransyskor, de övriga var belgiskor, holländskor och polskor. Svenskarna fick reda på att lägrets kommandant någon dag tidigare låtit frige flera tusen tjeckiska och ryska kvinnor som utan mat, pengar eller ordentliga kläder nu försökte ta sig hem till fots. Svenskarna kunde bara med sorg konstatera att de inte hade några möjligheter att undsätta dem. När kolonnen gav sig av lämnade man Obersturmbahnführer Danziger och ryttmästare Ankarcrona kvar i lägret för att förbereda ytterligare transporter.

Sönderskjuten RK bil

På kvällen den 24 april anlände en kolonn ledd av löjtnant Hallqvist till Ravensbrück. Kolonnen hämtade 706 kvinnor av olika nationalitet och gav sig av mot Danmark. Man övernattade i en skog och delade dagen därpå upp kolonnen i två grupper. Hallqvists grupp som tagit vägen över Schwerin attackerades av en "Tiefflieger", ett lågflygande allierat

jaktplan. Uppgifter om hur många som dödades och sårades skiljer sig åt även här. Chauffören Ringman dödades omedelbart och löjtnant Hallqvist sårades svårt och bland passagerarna dödades flera kvinnor och ett femtontal sårades. Den andra kolonnen som gick över Wismar blev även den beskjutna och flera fångar dödades och sårades. Ytterligare ett tiotal dödades och tjugo sårades när resterna av Hallqvistkolonnen, som som nu leddes av löjtnant Löthman, återigen blev beskjutna, denna gång vid Plön.

Samma dag hämtade en dansk ambulanskolonn under ledning av ingenjör Pontoppidan Sörensen 114 kvinnor från Ravensbrück.

Dagen efter återvände Åke Svensson en sista gång till Ravensbrück. Förhållandena var svåra och kolonnen beskötts på vägen dit. De tjugo vita bussarna lämnade lägret med 934 interner av många nationaliteter, företrädesvis polska judinnor samt ett femtiotal barn. På väg från Ravensbrück såg de två rödakorsmärkta bilar liggande sönderskjutna i diket. Det visade sig vara resterna av Hallqvists kolonn. Denna expeditionens sista busstransport blev strapatsfylld. På vägen till Danmark förlöste man ett barn och avslöjade en tysk kvinnlig spion som överlämnades till danska polisen i Krusaa. Väl framme i Padborg tog Danmarks Röde Kors hand om kvinnorna och barnen.

Karantänstationen i Padborg

Spädbarn omhändertas

Spöktåget

När Svenssons transport anlände hade de vita bussarna i stort sett fullgjort sitt uppdrag i Tyskland. Fronten närmade sig snabbt och det stod klart att man inte skulle hinna klara evakueringen från Ravensbrück med de transportmedel som fanns. Man började därför förhandla med järnvägsmyndigheterna och med hjälp av lägerkommendanten, kapten Suhren, fick man tag på ett godståg med plats för 4 000 personer. Den 25 april avgick tåget som beräknades vara framme i Lübeck dagen därpå. Vid ändstationen väntade man förgäves, tåget dök inte upp på avtalat tid. Inte heller dagen därpå kom någon transport. Ingen visste var tåget befann sig eller vad som hänt. Man började kalla det för "spöktåget". Först på natten den 29 april kom det fram. Från Lübeck fördes det vidare genom Danmark till Padborgs station där 3 960 kvinnor till slut kunde kliva ut för att senare föras till friheten i Sverige.

Utsvultna kvinnor från Ravensbrück

Franska kvinnor lämnar hotelltåget i Padborg

Några dagar senare, den andra maj, rullade helt oväntat ett andra tågsätt med 2 873 kvinnor in på stationen. Det var kommandanten på kvinnofängelset i Hamburg som hade skickat iväg kvinnorna som suttit internerade i läger runt omkring staden.

Transporter till Lübeck

Efter evakueringen av skandinaver från Neuengamme fanns det tiotusentals fångar av olika nationalitet kvar. De evakuerades av tyskarna och transporterades med järnväg till Lübeck under perioden 20-26 april. De stuvades ombord på flera fartyg i hamnen och levde under omänskliga förhållanden. Dr Hans Arnoldsson fick i ett anonymt brev den 29 april vetskap om denna evakuering och en förfrågan om hjälp för fångarna på ett av fartygen, "Athena". Arnoldsson erbjöd de tyska myndigheterna att ta hand om 250 fångar från Frankrike, Belgien och Holland. Totalt fanns 2 200 fångar ombord, mest rysar. Arnoldsson hade inte resurser att transportera fler fångar men erbjöd sig att gå ombord för att se om han kunde hjälpa till. Han fick dock inte tillstånd till detta.

Manlig fånge går iland

Ungefär samtidigt hade Björn Heger, norsk läkare och f d lägerfånge, som arbetade tillsammans med Hans Arnoldsson farit till Süssel norr om Lübeck. Han hade fått en förfrågan från en tysk officer om Röda Korset kunde ta hand om 300 fångar, även dessa fransmän, holländare och belgare. Fångarna var tillfälligt inhysta i en lada och kom från evakueringsfartyget "Cap Arcona", som låg utanför Neustadt. När Hegers konvoj med fem lastbilar från Internationella Röda Korset kom fram till ladan möttes de av en hemsk syn. Fångarna var i mycket dåligt skick. Björn Heger upplevde en av de svåraste stunderna i sitt liv när många andra fångar försökte komma med lastbilarna. De 300 fångarna fördes till Lübecks hamn ombord på rödakorsfartyget "Magdalena" för färd till Sverige.

Besättningen blev mycket illa berörd över det tillstånd männen befann sig i. De 250 fångar dr Arnoldsson räddat befann sig redan ombord.

Samtidigt hade Arnoldsson även kunnat ordna transport till Sverige på fartyget "Lillie Mathiesen" för ungefär 300 kvinnor från Ravensbrück. De bägge fartygen avgick den 30/4 från Lübeck.

När det gällde de räddade manliga fångarna, så är deras räddning inte resultat av Folke Berandottes förhandlingar, utan en spontan räddningsaktion av Arnoldsson och Heger i Röda Korset.

Expeditionen avslutas

Sjuktransport

Detachmentets uppgifter delades nu upp i två verksamhetsområden. Den ena delen, under kapten Melin, fick till uppgift att transportera skandinaver från lägren i Fröslöv och Horsens till Sverige. Den återstående delen med bas i Lübeck, skulle se till att livsmedelsförråd och drivmedel transporterades till Danmark. Tidigt på morgonen den 28 april lämnade kolonnen Lübeck. Vid niotiden den första maj anlände det första svenska rödakorsdetachmentet till Köpenhamn. Människomassorna jublade då kolonnen rullade in. De kastade in blommor i vagnarna, hurrade och viftade med flaggor. Många av de före detta fångarna fördes till Ramlösa Brunn utanför Helsingborg. Andra, främst då de friska, transporterades med tåg till nyupprättade förläggningar i södra Småland

Tyskland var nu besegrat och landet låg i spillror. Mängder av människor var på flykt, hungriga, hemlösa och i behov av hjälp. I maj vände sig de allierade genom United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA, till svenska staten med en förfrågan om man var villig att ge vård och fristad till ytterligare ett antal före detta lägerfångar. Sverige gick med på att ta emot 10 000 personer. Transporterna skulle gå över Lübeck, den enda tyska stad som fortfarande hade en oskadad hamn. Civilförsvarsstyrelsen i samråd med Röda

Korset värvade frivillig personal och den 19 juni avreste det nya Lübeckdetachementet med doktor Arnoldsson i spetsen. Arbetet i Lübeck varade från den 25 juni till den 25 juli. Under den tiden överfördes totalt 9 273 före detta lägerfångar till Sverige.

Epilog

Expeditionen med de Vita bussarna var ett djärvt och farligt vågspel som genomfördes i en minst sagt kaotisk tid, utan något folkrättsligt skydd. Beslut fattades efterhand och efter vad som blev möjligt, så som krigssituationen utvecklade sig. Det är lätt att föreställa sig också hur enskilda ansvariga på stående fot och utan möjlighet att fråga någon överordnad till råds tvingades fatta beslut som i efterhand kan tyckas svåra att förstå, men som i den situation vi här talar om var de enda möjliga. Det handlade om att rädda människoliv och det gavs bara en chans.

Expeditionen och dess ledare Folke Bernadotte har också genom åren kritiserats på en rad punkter. En allvarlig kritik gäller att Bernadotte och rödakorsdetachementet ska ha prioriterat västeuropeiska fångar – belgiska, engelska, franska och holländska – framför östeuropeiska fångar vid hämtning och transport. UD hade fått framställningar från respektive land om svensk medverkan vid hemtransport av deras medborgare. I UD-direktiven till Bernadotte har hänsyn tagits till sådana framställningar, t ex när det gäller fransyskorna i Ravensbrück. Man bör hålla i minnet att uppdraget till en början gällde enbart skandinaver, men utvidgades efterhand, kanske mer genom möjligheternas diplomati och praktik än genom medvetna prioriteringar.

Hur många var det då som räddades? Nationalencyklopedien anger cirka 30 000, andra källor stannar vid 19 000. Antalet varierar alltså kraftigt i de olika källorna och våra egna beräkningar visar att det är mycket svårt att ange en exakt siffra. I viss mån beror det på hur man räknar. I de högsta siffrorna har till exempel transporter som inte varit ett resultat av Bernadottes förhandlingar räknats in.

Enligt våra beräkningar hade Bernadotteexpeditionen räddat omkring

15 000 människor ur koncentrationslägren när de sista fångarna fördes ut ur Tyskland. Drygt hälften av dessa, cirka 7 800, var skandinaver. I dessa siffror har till exempel det tåg med 2 800 kvinnor som helt oförutsett rullade in på stationen i Padborg den andra maj inte tagits med. Visserligen togs kvinnorna omhand av rödakorspersonal, men tågtransporten skedde inte i Röda Korset regi. Vi har också korrigerat för en del dubbelräkningar, till exempel där en transport bytt befälhavare och därmed namn på grund av beskjutning under resans gång.

Siffrorna ovan är, så vitt vi kan bedöma, så nära sanningen man kan komma utifrån befintligt källmaterial. En begränsande faktor är att dokumentationen från de sista krigsveckorna av förklarliga skäl är sparsam. Även om de halverar Nationalencyklopediens uppgifter, kvarstår faktum att Vita buss-expeditionen var den största enskilda räddningsaktionen under andra världskriget.

Bilagor:

Specifikation över antal räddade/transporterade

Karta över läger

Käll- och litteraturförteckning